

the Research

Institute for Islamic Culture and Thought

Zehn

Vol.27 / No.107 / Autumn 2026

Home Page: zehn.iict.ac.ir

Print ISSN: 1735-0743

A Critical Examination of Kreuch's Classification of Theories of Self-Consciousness: Toward a New Taxonomy

Hossein Zamaniha¹

1. Associate Professor, Department of Philosophy and Wisdom, Faculty of Humanities, Shahed University, Tehran, Iran.

E-mail: zamaniha@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received
2025/12/10
Received in
revised form
2026/07/30
Accepted
2026/02/24
Published online
2026/09/23

Keywords:

*Gerhard Kreuch,
Classification of
the Theories of
Self-
Consciousness,
Reflective and Pre-
reflective Theories
of Self-
Consciousness,
Egological and
Non-egological
Theories of Self-
Consciousness,
Static and
Dynamic Theories
of Self-
Consciousness.*

ABSTRACT

Throughout the history of philosophy, different theories have been proposed to explain the nature of self-consciousness. More recently, developments in the philosophy of mind and cognitive science have given rise to new accounts of self-consciousness, resulting in increasingly diverse and complex theories. Given this diversity, the development of a comprehensive taxonomy can significantly facilitate a clearer understanding of the existing theories. Kreuch is among the few scholars who have attempted to provide such a systematic classification of theories of self-consciousness within the fields of philosophy of mind and cognitive science. In Kreuch's taxonomy, theories of self-consciousness are classified into four principal categories: (1) reflective egological theories, (2) pre-reflective egological theories, (3) reflective non-egological theories, and (4) pre-reflective non-egological theories. In the present article, employing the analytical method—particularly conceptual analysis and analysis of the philosophical bases—I pursue three objectives. First, I provide an accurate exposition of Kreuch's classification. Second, I critically examine its underlying assumptions and identify its principal shortcomings. Finally, I propose an alternative taxonomy of theories of self-consciousness. According to this proposed framework, existing theories are classified into four general categories: (1) static substantialist theories, (2) static non-substantialist theories, (3) dynamic substantialist theories, and (4) dynamic non-substantialist theories. I argue that this alternative taxonomy resolves a number of the conceptual and structural problems inherent in Kreuch's classification and therefore provides a more coherent and comprehensive framework for understanding contemporary theories of self-consciousness.

Cite this article: Zamaniha, H. (2026). A Critical Examination of Kreuch's Classification of Theories of Self-Consciousness: Toward a New Taxonomy, *Zehn*, 27 (3), 79-101.

<https://doi.org/10.22034/zehn.2026.2080480.2174>

©The Author(s). **Publisher:** Research Institute for Islamic Culture and Thought

DOI: <https://doi.org/10.22034/zehn.2026.2080480.2174>

Extended Abstract

Introduction

Today, new advances in cognitive science have evoked a wide range of questions and debates. Undoubtedly, however, the most fundamental and canonical of these questions concerns the nature of consciousness. Among the different forms of consciousness investigated in cognitive science, self-consciousness occupies a particularly fundamental position. Questions such as whether self-consciousness genuinely exists or it is just an illusion made by the cognitive and perceptual system, what self-consciousness is, and how it arises, constitute some of the most significant issues addressed in this field. As an interdisciplinary domain, cognitive science has, over the past decades, attracted scholars from a variety of disciplines, including philosophy, psychology and neuroscience. Philosophers, in particular, have played a decisive role in developing fundamental theories concerning the nature of consciousness and self-consciousness.

Numerous theories have been proposed within cognitive science to explain the nature of self-consciousness and the manner in which it emerges. Given the diversity of these theories, a systematic classification can facilitate a clearer understanding of their underlying assumptions and differences. One of the most comprehensive and recent attempts to classify the major theories of self-consciousness is the fourfold taxonomy proposed by Gerhard Kreuch (Kreuch, 2019). In his book *Self-Feeling: Can Self-Consciousness Be Understood as Self-Feeling?*, Kreuch first seeks to provide a comprehensive classification of the existing theories of self-consciousness. After critically examining each approach and identifying its shortcomings, he develops his own account, according to which self-consciousness is best understood as a form of self-feeling. In other words, Kreuch's project unfolds in three stages: (1) offering a comprehensive classification of the existing theories of self-consciousness; (2) critically evaluating these theories by identifying their respective weaknesses; and (3) proposing a new theory that interprets self-consciousness as a form of self-feeling.

Method: In this article, I first employ the method of conceptual analysis to provide a precise account of Kreuch's classification of theories of self-consciousness. Then I undertake a critical examination of this taxonomy through an analysis of its underlying philosophical assumptions. Finally, I propose an alternative classification that, I argue, overcomes a number of the shortcomings found in Kreuch's taxonomy.

Findings: The present article focuses exclusively on the first stage of Kreuch's project, namely, his attempt to provide a comprehensive classification of the existing theories of self-consciousness. In his book, Kreuch proposes a fourfold classification of theories of self-consciousness by drawing on two fundamental distinctions. The first distinction concerns

the meaning of the term *self* in the concept of self-consciousness. More specifically, it asks what the *self* refers to in the various theories of self-consciousness. According to Kreuch, the answer to this question divides existing theories into two fundamentally distinct categories: egological and non-egological theories. The second distinction underlying Kreuch's taxonomy is based on a more fundamental question: How does self-consciousness arise? In other words, what is the mechanism through which self-consciousness is constituted? Two broad approaches have been proposed in response to this question. The first approach consists of theories that conceive self-consciousness as a form of higher-order awareness. According to these theories, self-consciousness is essentially a reflective process in which a subject or a mental state becomes self-conscious only insofar as it becomes the object of a higher-order act of reflection. These approaches are commonly referred to as reflective theories or higher-order theories of self-consciousness. The second approach comprises theories that reject the reflective account and instead maintain that self-consciousness is fundamentally pre-reflective and first-order in nature. According to these theories, self-consciousness is intrinsic to conscious experience itself rather than being the product of an upper act of reflection. On the basis of these two distinctions, Kreuch argues that all major theories of self-consciousness can ultimately be classified into one of the following four categories: (a) *Reflective Egological Theories*; (b) *Pre-reflective Egological Theories*; (c) *Reflective Non-egological Theories*; *Pre-reflective Non-egological Theories*.

Conclusion: In this article, I argue that the Kreuch's taxonomy is subject to several important criticisms. These include: (a) its lack of comprehensiveness; (b) its failure to take into account the developmental process of self-consciousness; (c) the presence of certain conceptual ambiguities in the proposed classification; and (d) its insufficient consideration of the relationship between self-consciousness and other closely related philosophical issues.

Following my presentation of Kreuch's classification of theories of self-consciousness and my critical assessment of its shortcomings and limitations, I have proposed an alternative framework for classifying theories of self-consciousness. In this proposed taxonomy, existing theories are first divided into two broad categories: static and dynamic theories. Static theories regard self-consciousness as a fixed and unchanging phenomenon, whereas dynamic theories understand it as a developmental and evolving process. The principal advantage of this distinction is that it allows theories such as pre-reflective and reflective accounts, as well as approaches emphasizing the relation between self-consciousness and embodiment or between self-consciousness and awareness of others, to be classified under the broader category of dynamic theories and interpreted as representing

different stages in the development of self-consciousness.

Furthermore, in light of the two competing conceptions of the nature of the *self* or the *I*, theories of self-consciousness may also be classified into substantialist and non-substantialist approaches. As I argued, the claim that non-egological theories should be regarded as theories of self-consciousness—in the sense that self-consciousness is understood merely as a property of a mental state—is not without difficulty. Such an interpretation is open to serious objections, several of which have already been discussed. Combining these two dimensions of classification leads to four principal categories of theories of self-consciousness:

- (a) Static Substantialist Theories
- (b) Static Non-Substantialist Theories
- (c) Dynamic Substantialist Theories
- (d) Dynamic Non-Substantialist Theories

بررسی انتقادی دیدگاه کروچ در مورد دسته‌بندی نظریات خودآگاهی به‌منظور ارائه یک دسته‌بندی جدید

حسین زمانیها^۱

E-mail: zamaniha@gmail.com

۱. دانشیار گروه فلسفه و حکمت، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد.

چکیده	اطلاعات مقاله
کروچ از جمله معدود کسانی است که در آثار خود سعی کرده است دسته‌بندی جامعی از نظریات مرتبط با خودآگاهی در حوزه فلسفه ذهن و علوم شناختی ارائه دهد. در دسته‌بندی ارائه شده به‌وسیله کروچ نظریات خودآگاهی ذیل چهار دسته اصلی طبقه‌بندی می‌شوند. الف) نظریات اگومحور تأملی، ب) نظریات اگومحور غیرتأملی، ج) نظریات غیراگومحور تأملی و د) نظریات غیراگومحور غیرتأملی. ما در این مقاله سعی کرده‌ایم تا با روش تحلیلی از نوع تحلیل مفهومی و میانی فلسفی اولاً توصیف درستی از دسته‌بندی ارائه شده به‌وسیله کروچ ارائه دهیم. ثانیاً تا حد امکان به تحلیل مبانی و بیان اشکالات موجود در دسته‌بندی وی بپردازیم. در انتها نیز دسته‌بندی جدیدی را برای نظریات موجود در حوزه خودآگاهی پیشنهاد داده‌ایم که براساس آن نظریات خودآگاهی ذیل چهار دسته کلی جای می‌گیرند که این چهار دسته عبارت‌اند از الف) نظریات ایستای جوهرانگار، ب) نظریات ایستای غیرجوهرانگار، ج) نظریات پویای جوهرانگار و د) نظریات پویای غیرجوهرانگار. همچنین در این مقاله نشان داده‌ایم که این طبقه‌بندی جدید دارای اشکالات کمتری نسبت به طبقه‌بندی ارائه شده به‌وسیله کروچ است.	نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۱۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۵/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۰۵ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۷/۰۲ واژگان کلیدی: گرهارد کروچ، دسته‌بندی نظریات خودآگاهی، نظریات تأملی و پیشاتأملی خودآگاهی، نظریات اگومحور و غیراگومحور خودآگاهی، نظریات ایستا و پویای خودآگاهی.

استناد: زمانیها، حسین (۱۴۰۵). بررسی انتقادی دیدگاه کروچ در مورد دسته‌بندی نظریات خودآگاهی به‌منظور ارائه یک دسته‌بندی جدید،

<https://doi.org/10.22034/zehn.2026.2080480.2174>

به‌مثابه ذهن جمعی، ذهن، ۲۷ (۳)، ۷۹-۱۰۱.

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

© نویسندگان.

DOI: <https://doi.org/10.22034/zehn.2026.2080480.2174>

مقدمه

امروزه وقتی بحث از علوم شناختی به میان می‌آید سؤالات و مباحث متفاوتی به ذهن متبادر می‌شود، اما بی‌شک مهم‌ترین و محوری‌ترین این سؤالات بحث از چیستی آگاهی است. این بحث در حوزه علوم شناختی به حدی مهم و مبنایی است که می‌توان بدون مسامحه اذعان داشت که این حوزه از مطالعات برای پاسخگویی به این سؤال مبنایی شکل گرفته است. یکی از بنیادی‌ترین انواع آگاهی در حوزه علوم شناختی، خودآگاهی است. سؤالاتی از قبیل این‌که آیا چیزی به نام خودآگاهی وجود دارد یا خودآگاهی صرفاً فریب سیستم شناختی و ادراکی است، یا این‌که خودآگاهی چیست و چگونه شکل می‌گیرد، از مهم‌ترین سؤالاتی است که به آن پرداخته می‌شود. علوم شناختی به عنوان یک حوزه میان‌رشته‌ای در دهه‌های اخیر مورد توجه اندیشمندان از حوزه‌های مختلف از جمله فلسفه و روان‌شناسی قرار گرفته است. در این میان، فیلسوفان به خصوص در حیطه ارائه نظریات بنیادین در زمینه چیستی آگاهی و خودآگاهی نقش اساسی داشته‌اند.

در پاسخ به سؤال از چیستی خودآگاهی و چگونگی شکل‌گیری آن، نظریات متعددی در حوزه علوم شناختی مطرح شده است. با توجه به تنوع این نظریات ارائه یک دسته‌بندی از این نظریات می‌تواند به فهم بهتر آن‌ها کمک کند. یکی از مهم‌ترین و جدیدترین تلاش‌ها برای ارائه دسته‌بندی جامعی از همه نظریات مطرح در زمینه خودآگاهی، دسته‌بندی چهارگانه ارائه شده به وسیله گرهارد کروچ^۱ است (Kreuch, 2019). کروچ در کتاب خود با عنوان خود-احساسی: آیا خود-آگاهی می‌تواند به منزله خود-احساسی درک شود؟^۲ ابتدا سعی می‌کند تا دسته‌بندی جامعی از همه نظریات مطرح در زمینه خودآگاهی ارائه دهد و پس از نقد تک‌تک این نظریات و بیان کاستی‌ها و نقاط ضعف هر کدام، نظریه جدیدی را در مورد خودآگاهی ارائه دهد که آن همان نظریه فهم خودآگاهی به عنوان نوعی خوداحساسی است. به بیان دیگر تلاش کروچ برای ارائه نظریه جدید در

۱. گرهارد کروچ متولد ۱۹۸۴ پژوهشگر اتریشی است که تحقیقات وی بیشتر متمرکز در حوزه خودآگاهی، پدیدارشناسی و فلسفه احساسات است. اهمیت وی در مطالعات حوزه خودآگاهی بیشتر به دلیل کتاب مهم وی با نام *Self-Feeling, Can Self-Consciousness be Understood as a Self-Feeling* است. وی در این کتاب سعی می‌کند نظریه جدیدی در تفسیر خودآگاهی ارائه دهد که براساس آن خودآگاهی به عنوان نوعی حس وجودی یا به تعبیر اگزیستانسیالیستی نوعی گشودگی وجودی تلقی می‌شود. این کتاب از جهت دیگری نیز حائز اهمیت است و آن این‌که وی در این کتاب سعی می‌کند دسته‌بندی نسبتاً جامعی از نظریات خودآگاهی ارائه دهد که در مقاله حاضر همین دسته‌بندی مورد بررسی و نقد قرار گرفته است.

2. *Self-Feeling, Can Self-Consciousness be Understood as a Self-Feeling*

حوزه خودآگاهی واجد سه مرحله است: الف) ارائه دسته‌بندی جامع از همه نظریات موجود در قالب یک تقسیم چهارگانه، ب) نقد تمامی نظریات موجود در پرتو بیان نقاط ضعف هر نظریه و ج) ارائه یک نظریه جدید جهت فهم و تفسیر خودآگاهی.

ما در مقاله حاضر سعی خواهیم کرد تا مرحله اول از تلاش کروچ برای ارائه یک دسته‌بندی جامع از نظریات موجود در مورد خودآگاهی را مورد واکاوی قرار دهیم. در این راستا نشان خواهیم داد که نقدهایی بر تقسیم‌بندی ارائه شده از سوی کروچ وارد است که از جمله آن‌ها می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: الف) عدم جامعیت، ب) عدم توجه به سیر تکاملی خودآگاهی، ج) وجود برخی ابهامات در تقسیم ارائه شده و د) عدم توجه به نسبت خودآگاهی با مباحث دیگر. پس در مجموع مقاله حاضر متوجه نقد مرحله اول از مراحل سه‌گانه تلاش کروچ است. هرچند می‌توان مرحله دوم یعنی مرحله نقدهای وارد بر نظریات موجود یا مرحله سوم از تلاش وی یعنی نظریه ابتکاری کروچ را در مقالات دیگری مورد بررسی انتقادی و واکاوی قرار داد.

در انتها ذکر این نکته لازم است که تا جایی که نگارنده جستجو کرده است در زبان فارسی مقاله‌ای که به بیان یا نقد دیدگاه کروچ یا حتی بررسی دسته‌بندی نظریات مرتبط با حوزه خودآگاهی پرداخته باشد، یافت نشد. در زبان انگلیسی نیز هرچند مقاله‌ای که مستقلاً به نقد و بررسی دسته‌بندی ارائه شده به وسیله کروچ پرداخته باشد یافت نشد، اما مقالات متعددی در زمینه تقسیمات نظریات خودآگاهی وجود دارد که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به کریگل (Kriegel, 2004)، بیکر (Baker, 2012) و مورین (Morin, 2006) اشاره کرد.

۱. تقسیمات چهارگانه کروچ از نظریات موجود درباره خودآگاهی

کروچ در کتاب خود با بیان دو تمایز اصلی، سعی در ارائه یک تقسیم چهارگانه از نظریات ارائه شده درباره خودآگاهی دارد (Kreuch, 2019, p. 4-7). تمایز یا دوگانه اول متوجه معنای «خود» (self) در کلمه خودآگاهی است. این که خود در نظریات ارائه شده به چه چیزی اشاره می‌کند، نظریات خودآگاهی را با دو دسته کاملاً متمایز تقسیم می‌کند که این دو دسته عبارت‌اند از: نظریات اگومحور (egological) و غیراگومحور (non-egological). در نظریات اگومحور «خود» در واژه خودآگاهی به یک اگوی مستقل مرکزی اشاره دارد. بر این اساس خودآگاهی عبارت است از آگاهی یک موجود متمایز به خویش، یک سوژه یا اگوی مرکزی که بن‌مایه تمامی حالات ذهنی است (Ibid, p. 4). این همان معنا از خودآگاهی است که امروزه از آن با نام خودآگاهی زیستی (creature self-consciousness) یاد می‌شود. به‌طور سنتی از دکارت، جان لاک، لایب‌نیتز،

کانت و فیخته به عنوان ارائه دهندگان و طرفداران این نوع نظریه درباره خودآگاهی یاد می شود (Frank, 2015)، اما در نظریات غیراگومحور واژه خود در خودآگاهی به جای اشاره به یک آگوی مرکزی، به یک حالت ذهنی اشاره دارد و به جای این که خودآگاهی وصف یک موجود مستقل باشد، وصف یک حالت ذهنی است. به عبارت دیگر خودآگاهی در اینجا وصف یک من فردی نیست که به خویش و حالات ذهنی خویش آگاه باشد، بلکه یک حالت ذهنی در ضمن اشاره به یک ابژه و آگاهی از آن، به خویش نیز آگاه است. این همان معنا از خودآگاهی است که معمولاً از آن با نام (mental state self-consciousness) یاد می شود. به طور سنتی کسانی مانند هیوم، برنتانو و راسل از جمله ارائه دهندگان و طرفداران این نظریه تلقی می شوند (Frank, 2015).

تمایز دیگری که مبنای ارائه تقسیم دیگری در نظریات مربوط به خودآگاهی است، مبتنی بر این سؤال اساسی است که اصولاً خودآگاهی چگونه شکل می گیرد؟ به عبارت دیگر مکانیسم یا سازوکاری که از طریق آن خودآگاهی شکل می گیرد چیست؟ در پاسخ به این سؤال ما با دو گونه نظریه یا دو رویکرد مواجهیم. الف) نظریاتی که خودآگاهی را نوعی آگاهی مرتبه بالاتر می دانند که براساس آن خودآگاهی نوعی فرایند تأملی است که در آن یک سوژه یا حالت ذهنی زمانی خودآگاه می شود که موضوع یک تأمل مرتبه بالاتر واقع شود که از این دسته از نظریات به عنوان نظریات تأملی (Reflective) یا نظریات مرتبه بالاتر خودآگاهی یاد می شود. ب) دسته دوم نظریاتی هستند که خودآگاهی را نه یک آگاهی تأملی، بلکه نوعی آگاهی پیشاتأملی (Pre-reflective) و مرتبه اول می دانند. براساس این دسته از نظریات برای این که یک سوژه یا یک حالت ذهنی خودآگاه شود نیازی نیست که متعلق یک تأمل مرتبه بالاتر قرار گیرد، بلکه یک سوژه در ضمن آگاهی به یک ابژه خاص مثلاً یک درخت، نوعی خودآگاهی پیشاتأملی نسبت به خویش پیدا می کند.

برای درک بهتر تمایز این دو دیدگاه در مورد خودآگاهی بایستی کمی به ریشه های آن باز گردیم. این تمایز ریشه در تمایز شناخته شده ای در حوزه علوم شناختی و فلسفه ذهن دارد که آن همان تمایز بین آگاهی مرتبه اول و آگاهی مرتبه بالاتر است. اصولاً نظریات مرتبه بالاتر آگاهی برای پاسخ به این سؤال مطرح شدند که تمایز بین حالت ذهنی آگاهانه و حالت ذهنی ناآگاه یا غیرهوشیار چیست؟ در پاسخ به این سؤال دو دسته از نظریات شکل گرفتند الف) نظریات مرتبه بالاتر و ب) نظریات مرتبه اول آگاهی

براساس نظریات مرتبه بالاتر، یک حالت ذهنی، زمانی آگاهانه است که متعلق یک آگاهی مرتبه بالاتر واقع شود. از آنجا که این نظریه حالت ذهنی آگاهانه را متعلق یک آگاهی مرتبه بالاتر می داند و در ذیل آن طیف گسترده ای از نظریات قرار می گیرد، از آن ها با نام نظریه های مرتبه بالاتر

آگاهی (Higher-Order Theories of Consciousness) یاد می‌شود. نظریات مرتبه بالاتر آگاهی ذیل نظریه کلی‌تری در مورد آگاهی با نام بازنمودگرایی (Representationalism) جای می‌گیرند. در نظریه‌های مرتبه بالاتر آگاهی، حالات ذهنی آگاهانه حالاتی هستند که به‌وسیله یک حالت ذهنی بالاتر بازنمود می‌شوند. به همین دلیل از این نظریات با عنوان Higher-Order Representation یا به اختصار HOR نیز یاد می‌شود (Carruthers, 2004, p. 115-116).

هرچند این تفسیر از آگاهی، سابقه‌ای طولانی در آثار فلاسفه پیشین از جمله لاک، هیوم و کانت دارد، اما این نظریه در بین متفکران معاصر با صورتبندی جدید و تدوین مبانی لازم به‌عنوان یکی از نظریات پیشرو در حوزه آگاهی تبدیل شده است که از جمله آن‌ها می‌توان به روزنتال، آرمسترانگ و لایکان اشاره کرد (Gennaro, 2004, p. 1).

لایکان به‌عنوان یکی از طرفداران نظریات مرتبه بالاتر آگاهی، معتقد است که با تأمل در تعریف حالت ذهنی آگاهانه، نظریات مرتبه بالاتر آگاهی کاملاً قابل دفاع‌اند تا جایی که می‌توان آن‌ها را در حد نوعی همان‌گویی (totology) دانست (Lycan, 2004, p. 94). وی در تعریف حالت ذهنی آگاهانه چنین می‌گوید که یک حالت ذهنی آگاهانه است اگر و فقط اگر سوژه آن بداند که در آن حالت است یا دارای چنین حالتی است (Lycan, 2004, p. 93). این روشن است که اگر سوژه بداند که در یک حالت ذهنی خاص است، این بدان معناست که خود آن حالت ذهنی متعلق یک حالت ذهنی بالاتر است.

در مقابل نظریات مرتبه بالاتر آگاهی نظریات مرتبه اول قرار دارند که از آن‌ها با نام First Order theories of Consciousness یا First Order Presentation (FOR) یاد می‌شود. قائلین به این نظریه بر این باورند صرف این‌که یک حالت ذهنی دارای محتوای بازنمودی باشد، یعنی امری را بازنمود نماید، حالتی آگاهانه است و دیگر نیازی نیست که به‌وسیله یک حالت ذهنی بالاتر بازنمود شود. از نظر این گروه کیفیت پدیداری ادراک یا همان آگاهی پدیداری چیزی جز همین محتوای بازنمودی نیست؛ زیرا این محتوای بازنمودی درعین حال بیانگر وجه سوژکتیو ادراک و بیانگر بودن یک سوژه در یک حالت ذهنی خاص است. از مهم‌ترین طرفداران این نظریه می‌توان به تای (Tye, 1995, 2000, 2002) و درتسکه (Dretske, 1995, 2003) اشاره کرد.

کروج سعی می‌کند این دو دسته از نظریات را که اصولاً برای تمایز حالات ذهنی آگاهانه از حالات ذهنی غیرآگاهانه ارائه شده است به حوزه خودآگاهی تعمیم داده و با تفسیر نظریات خودآگاهی به نظریات تأملی و پیشاتأملی، تفاوت این دو دسته از نظریات را با استفاده از نظریات مرتبه بالاتر و نظریات مرتبه اول آگاهی تبیین کند؛ بنابراین نظریات خودآگاهی نیز به دو دسته

الف) نظریات تأملی یا مرتبه بالاتر و ب) نظریات پیشاتأملی یا مرتبه اول تقسیم می‌شوند. براساس آنچه بدان اشاره شد، تفسیر خودآگاهی براساس نظریات اگومحور تأملی بدین شکل خواهد بود که یک اگو یا سوژه زمانی به خویش آگاهی می‌یابد که خود را مورد تأمل قرار دهد. بر این اساس ما با دو جنبه یا مرتبه اعتباری متفاوت در سوژه مواجه می‌شویم. مرتبه‌ای که مورد تأمل واقع شده و مرتبه‌ای که تأمل می‌کند. این بدان معنا نیست که ما دو سوژه یا دو اگو داریم، بلکه در واقع یک سوژه است که خویش را مورد تأمل قرار می‌دهد، اما در حوزه نظریات غیراگومحور که اصولاً وجود یک سوژه یا اگوی مرکزی مورد انکار قرار می‌گیرد و خودآگاهی صرفاً وصف حالات ذهنی تلقی می‌شود، یک حالت ذهنی زمانی خودآگاه تلقی می‌شود که خودش متعلق یک حالت ذهنی بالاتر واقع شود، یا به‌وسیله یک حالت ذهنی بالاتر بازنمود شده و یا مورد تأمل قرار گیرد. اساس این دیدگاه ریشه در نظریات مرتبه بالاتر آگاهی دارد که معمولاً از آن برای تمایز حالات ذهنی آگاهانه از حالات ذهنی ناآگاه یا ناهشیار استفاده می‌شود.

در مقابل نظریات دیگر در حوزه خودآگاهی وجود دارند که از آن‌ها با نام نظریات مرتبه اول (در مقابل نظریات مرتبه بالاتر) یا نظریات پیشاتأملی (pre-reflective) خودآگاهی یاد می‌شود. براساس این دسته از نظریات برای این که یک سوژه یا یک حالت ذهنی خودآگاه شود نیازی نیست که متعلق یک تأمل مرتبه بالاتر قرار گیرد، بلکه یک سوژه در ضمن آگاهی به یک ابژه خاص، مثلاً یک درخت، نوعی خودآگاهی پیشاتأملی نسبت به خویش دارد. به عبارت دیگر سوژه یا اگو برای این که واجد خودآگاهی باشد نیازی نیست که الزاماً خود را موضوع تأمل و آگاهی قرار دهد، بلکه در ضمن آگاهی به امر دیگر، به خود نیز به صورت پیرامونی، ضمنی و یا پیشاتأملی آگاهی می‌یابد. براساس همین دسته از نظریات، یک حالت ذهنی نیز برای این که یک حالت ذهنی خودآگاه قلمداد شود، لازم نیست الزاماً به‌وسیله یک حالت ذهنی مرتبه بالاتر مورد تأمل واقع شود، بلکه یک حالت ذهنی در ضمن بازنمود یا تأمل در مورد یک امر دیگر، به خویش نیز به صورت ضمنی آگاه است. از نظر کروج براساس دو تمایز یاد شده در بالا، تمامی نظریات درباره خودآگاهی، در نهایت ذیل چهار دسته اصلی قرار می‌گیرد که این چهار دسته در جدول زیر به صورت خلاصه نمایش داده شده‌اند.

نظریات اگومحور	نظریات تأملی	نظریات پیشاتأملی
نظریات غیراگومحور	اغومحور تأملی	اغومحور پیشاتأملی
نظریات غیراگومحور	غیراگومحور تأملی	غیراگومحور پیشاتأملی

براساس دیدگاه کروج ما در نهایت تمامی نظریات رایج در باب خودآگاهی را می‌توانیم ذیل یکی از این چهار دسته جای دهیم (Kreuch, 2019, p. 7).

۱. نظریات اگومحور تأملی؛
۲. نظریات اگومحور پیشاتأملی؛
۳. نظریات غیراگومحور تأملی؛
۴. نظریات غیراگومحور پیشاتأملی

۲. بررسی انتقادی تقسیم ارائه شده به وسیله کروج از نظریات خودآگاهی

ما در این بخش سعی خواهیم کرد تا نشان دهیم که تقسیم ارائه شده به وسیله کروج واجد اشکالاتی است که همین اشکالات باعث می شود تا وی نتواند به رغم تلاش خود تصویر دقیق و قابل قبولی از همه نظریات مطرح درباره خودآگاهی، در اختیار ما قرار دهد که ذیلاً به مهم ترین این اشکالات اشاره می شود.

۸۹

۲-۱. عدم جامعیت به دلیل عدم توجه به سیر تکاملی خودآگاهی

یکی از مهم ترین اشکالات وارد بر این تقسیم عدم توجه به یکی از مهم ترین تقسیمات در حوزه نظریات خودآگاهی است. کروج در آثار خود مدعی است که تقسیمات چهارگانه به وسیله وی دربرگیرنده همه نظریات ارائه شده درباره خودآگاهی است، اما به دلیل عدم توجه به یکی از مهم ترین جنبه های نظریات مطرح در مورد خودآگاهی، فاقد جامعیت و دقت مطلوب است. امروزه در حوزه علوم شناختی نظریات خودآگاهی را ذیل دو دسته کلی طبقه بندی می کنند: الف) نظریاتی که خودآگاهی را به عنوان یک امر ایستا و نقطه وار در نظر می گیرد و ب) نظریاتی که خودآگاهی را به عنوان یک فرایند پویا و رو به تکامل لحاظ می کند. عدم توجه به این تمایز باعث بروز اشکالات متعددی در تقسیم کروج شده است که یکی از آن ها عدم جامعیت است.

توضیح این که وقتی بحث از خودآگاهی به میان می آید، ما یا با یک «خود» ثابت و ایستا مواجهیم و یا با یک خود پویا و رو به تکامل. اگر به دیدگاه های سنتی در مورد خودآگاهی توجه کنیم خواهیم دید که در اکثر دیدگاه های سنتی که به تبع دکارت از آن ها با نام دیدگاه دکارتی نیز یاد می شود، «خود» امری ثابت و ایستا و به تبع آن خودآگاهی نیز امری ثابت و ایستا و نقطه وار است. از نظر دکارت خودآگاهی امری ثابت است که در آن تکامل و پویایی راه ندارد. به عبارت دیگر از دید دکارت خودآگاهی حاصل یک شهود بی واسطه است که در این شهود بی واسطه «خود» به عنوان یک جوهر اندیشنده درک می شود و این مضمون در قالب جمله معروف می اندیشم پس هستم بیان شده است (Descartes, 1973, V1, p. 101)؛

ذهن

لذا هیچ جنبه پنهان یا بالقوه‌ای در «خود» وجود ندارد که قابل مشاهده در این شهود آنی نباشد. این بدان معناست که در دیدگاه دکارت وجود حالت ذهنی ناآگاه بی‌معناست (Rosenthal, 2009, p. 2). برای نفس انسانی به‌عنوان یک جوهر مجرد از بدن، خودآگاهی امری است بالفعل که تحقق آن مشروط به هیچ شرط یا زمینه بیرونی نیست. از جمله قائلان این دیدگاه در سنت تفکر اسلامی می‌توان به ابن‌سینا اشاره کرد. ابن‌سینا خیلی پیش از دکارت در آثار خویش به این نکته اشاره کرده است که حقیقت «خود» امری مجرد و مستقل از بدن است که خودآگاهی عین ذات آن است و مستقل از بدن و همه ارگان‌ها و قوای بدنی برای آن حاصل است (ابن‌سینا، ۱۴۰۴ الف، ص ۱۶۱). انسان معلق در فضای ابن‌سینا نیز اشاره به همین نکته دارد (ابن‌سینا، ۱۴۰۴ ب، ۱۳ و ۲۲۵؛ همان، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۲۹۲). ابن‌سینا حقیقت «خود» را امری مجرد و مستقل از بدن می‌داند که در آن هیچ نحو دگرگونی و تحول ذاتی راه ندارد و لذا «خود» و به تبع آن خودآگاهی در فلسفه ابن‌سینا امری ایستا است.

در مقابل دیدگاه بالا، امروزه در حوزه علوم شناختی و در نتیجه مطالعات تجربی روان‌شناسان، رویکرد جدیدی به خودآگاهی شکل گرفته است که در آن خودآگاهی به‌عنوان امری پویا و روبه‌تکامل در نظر گرفته می‌شود که در طول حیات انسان و به‌خصوص در پنج سال اول زندگی وی تکامل می‌یابد. براساس این دیدگاه دوم حقیقت «خود» یا «من» نه جوهری مجرد از بدن، بلکه همان بدن (مغز) یا امری برآمده از آن یا کارکردی از آن است. براساس این دیدگاه خودآگاهی همراه با مراحل رشد انسان و ارتباط وی با جهان پیرامون و انسان‌های دیگر تکامل می‌یابد. از مهم‌ترین قائلین این دیدگاه دوم می‌توان به داماسیو (Damasio, 1999)، بیکر (Baker, 2012) و راجت (Rochat, 2013) اشاره کرد.

اکثر نظریاتی که ذیل دیدگاه دوم یعنی دیدگاه پویا در مورد خودآگاهی قرار می‌گیرند در این نکته اتفاق نظر دارند که خودآگاهی در انسان از نوعی خودآگاهی حداقلی آغاز شده و اندک اندک تکامل می‌یابد. یکی از اولین چهره‌های شناخته شده در حوزه روان‌شناسی رشد که دیدگاه وی در مورد خودآگاهی مورد توجه اندیشمندان این حوزه و متخصصان علوم شناختی قرار گرفت پیازه است. وی بر این عقیده است که کودک در بدو تولد واجد یک خودآگاهی حداقلی است که اندک اندک به واسطه ارتباط با جهان خارج و انسان‌های دیگر تکامل می‌یابد؛ لذا وی کودک را از همان بدو تولد یک سوژه می‌داند (Keromenes et la, 2019, 2).

داماسیو که یکی از چهره‌های شناخته شده در حوزه علوم شناختی است یک مدل سه مرحله‌ای از مراحل تکامل خودآگاهی ارائه می‌دهد که براساس آن خودآگاهی در انسان واجد سه مرحله اصلی است که این سه مرحله عبارت‌اند از خودآگاهی حداقلی، خودآگاهی تأملی و خودآگاهی

تاریخی روایی. الف) خودآگاهی حداقلی همان مرزبندی مبهمی است که نوزاد در بدو تولد بین خویش و جهان پیرامون حس می‌کند و به تدریج تا سن یک سالگی تکامل می‌یابد. در این مرحله هرچند کودک درک کاملاً صریح و متمایزی از خود ندارد، اما در ضمن آگاهی از اشیاء پیرامون، درکی مبهم از خویش دارد. درکی که مبنای مرزبندی بین خود و جهان بیرون از خود است. ب) خودآگاهی تأملی به معنی آگاهی به خودآگاهی است؛ یعنی شخص به خویش آگاه است و به این آگاهی خویش نیز آگاه است. در این مرحله نوعی خودآگاهی صریح بروز می‌کند که مبنای مرزبندی کاملاً مشخص بین خود و دیگری و جهان پیرامون است. از نظر داماسیو این مرحله از خودآگاهی نسبت مستقیم با شکل‌گیری زبان در انسان دارد؛ زیرا آگاهی به خودآگاهی مستلزم درک مفهومی خودآگاهی است و شکل‌گیری مفاهیم نیز با شکل‌گیری و توسعه زبان در انسان نسبت مستقیم دارد. آخرین مرحله خودآگاهی از دید داماسیو خودآگاهی تاریخی-روایی است که براساس آن شخص خود را به عنوان یک هویت واحد در طول زمان درک کرده و می‌تواند خویش را روایت کند. از نظر داماسیو این مرحله از خودآگاهی از حدود دو سالگی در کودک شکل گرفته و اندک اندک تکامل می‌یابد (Damasio et al, 1999).

راچت به عنوان یکی دیگر از روان‌شناسانی که دیدگاهش در زمینه خودآگاهی در حوزه علوم شناختی مورد توجه است، در آثار خود به یک مدل پنج مرحله‌ای از سیر تکامل خودآگاهی اشاره می‌کند که این پنج مرحله شباهت بسیاری با مدل داماسیو دارد؛ با این تفاوت که اولاً وی پس از مرحله اول خودآگاهی یعنی درک تمایز بین خود و جهان و پیش از رسیدن به مرحله دوم در مدل داماسیو یعنی همان آگاهی تأملی مرحله واسطی را قرار می‌دهد که در این مرحله کودک نه تنها می‌تواند تمایز بین خود و جهان پیرامون را تشخیص دهد، بلکه قادر است تا موقعیت بدنی خود را نسبت به اشیاء پیرامون تعیین کند. راچت بر این عقیده است که این مرحله از خودآگاهی از ماه دوم تولد آغاز می‌شود و بر همین اساس است که کودک از همین ماه حرکت‌های ارادی برای نیل به سمت اشیاء و گرفتن آن‌ها را آغاز می‌کند. ثانیاً راچت در انتهای مراحل خودآگاهی مرحله دیگری را اضافه می‌کند که از آن با نام فراخودآگاهی یاد می‌کند. فراخودآگاهی مرحله‌ای است که در آن فرد می‌تواند خود را به جای دیگری قرار دهد و از منظر دیگری به خود نگریسته و خویش را تفسیر یا قضاوت کند. از نظر راچت این مرحله از خودآگاهی از حدود چهار الی پنج سالگی آغاز شده و تا پایان عمر شخص به مرور تکامل می‌یابد (Rochat, 2003, 722-727). براساس آنچه گفته شده مراحل خودآگاهی از دید راچت عبارت‌اند از الف) تمایز مبهم بین خود و جهان پیرامون، ب) آگاهی نسبت به موقعیت مکانی خود در مقایسه با اشیاء پیرامون، ج) خودآگاهی تأملی (تمایز صریح بین خود و دیگری و جهان پیرامون - آگاهی به خودآگاهی)، د) خودآگاهی

روایی-تاریخی و ه) فراخودآگاهی.

با توجه به آنچه در بالا بدان اشاره شد عدم توجه به سیر تکاملی خودآگاهی در تقسیم‌بندی کروچ موجب بروز یک اشتباه منطقی در تقسیم‌بندی ارائه شده به‌وسیله وی شده است و آن این‌که نمی‌توان خودآگاهی را به‌طور کامل به دو نوع پیشاتأملی و تأملی تقسیم کرد و سپس به‌راحتی مدعی شد که نظریات خودآگاهی نیز به این دو دسته تقسیم می‌شوند؛ زیرا امروزه در دیدگاه‌های پویا در مورد خودآگاهی این دو نوع خودآگاهی به‌عنوان دو مرحله در سیر تکاملی خودآگاهی در نظر گرفته می‌شوند و نه دو نوع کاملاً متفاوت از خودآگاهی؛ به‌عنوان مثال در مدل‌های ارائه شده به‌وسیله داماسیو و راجت درک مبهم و ضمنی اولیه از مرزبندی بین خود و جهان خارج، معادل خودآگاهی پیشاتأملی و خودآگاهی صریح یعنی همان آگاهی به خودآگاهی معادل خودآگاهی تأملی است.

۲-۲. ابهام در تقسیم نظریات خودآگاهی به نظریات اگومحور و غیراگومحور

کروچ در تقسیم خود از نظریات خودآگاهی، این نظریات را به دو دسته اگومحور و غیراگومحور تقسیم می‌کند. از نظر کروچ در نظریات اگومحور، «خود» اشاره به یک آگوی جوهری مستقل دارد؛ یعنی جوهری مستقل که خودآگاهی وصف این جوهر مستقل است، اما در نظریات غیراگومحور خود اشاره به یک حالت ذهنی دارد و خودآگاهی وصف حالت ذهنی است. سپس وی از نظریه دکارت به‌عنوان یک نمونه از نظریات اگومحور و از نظریه هیوم به‌عنوان نمونه‌ای از نظریات غیراگومحور در مورد خودآگاهی یاد می‌کند.

در مورد این دیدگاه کروچ ذکر این نکات لازم است. اولاً این‌که یک حالت ذهنی را متصف به خودآگاهی بدانیم تعبیر دقیقی نیست؛ زیرا آنچه در حوزه علوم شناختی و فلسفه ذهن مرسوم است این‌که یک حالت ذهنی متصف به آگاهانه‌بودن و غیرآگاهانه‌بودن می‌شود و سپس در مورد این بحث می‌شود که تفاوت حالات ذهنی آگاهانه و حالات ذهنی غیرآگاهانه چیست، اما اتصاف حالت ذهنی به خودآگاهی از نظر فلسفی جای تأمل است؛ چون اصولاً حالت ذهنی به تنهایی نمی‌تواند یک خود باشد تا خودآگاهی را وصف حالت ذهنی تلقی کنیم. ثانیاً این‌که بگوییم هیوم در نظریه خویش خود و خودآگاهی را وصف یک حالت ذهنی می‌داند نیز از نظر فلسفی صحیح نیست؛ زیرا این درست است که هیوم در فلسفه خویش منکر یک «خود» یا آگوی محوری و جوهری است، اما وی به هیچ‌وجه «خود» را به یک حالت ذهنی صرف فرو نمی‌کاهد، بلکه وی «خود» را برآمده از زنجیره‌ای درهم‌تنیده از حالات ذهنی می‌داند که همین درهم‌تنیدگی و

تداعی‌های بین این حالات ذهنی، عامل شکل‌گیری یک تلقی از «خود» می‌شود؛ بنابراین می‌توان گفت هیوم خودآگاهی را نه وصف یک آگوی جوهری، بلکه وصف یک «خود» غیرجوهری می‌داند که حاصل درهم‌تنیدگی زنجیره‌ای از حالات ذهنی و تداعی‌های بین آن‌هاست. این امر با تأمل در جمله‌ای که خود کرویچ در کتابش از هیوم نقل می‌کند کاملاً مشخص است (Kruech, 2019, p. 5).

تا جایی که به من مرتبط است، هرگاه من، هرچه نزدیک‌تر آن چیزی را که «من» می‌نامم، مورد تأمل قرار می‌دهم، همواره بین یک‌سری ادراکات جزئی می‌لغزم؛ گرما و سرما، نور و سایه، عشق و نفرت، لذت و رنج و... من هرگز در هیچ زمانی نمی‌توانم خود را بدون یک ادراک فراچنگ آورم و هرگز نمی‌توانم چیزی را غیر از ادراکات خویش مشاهده کنم (Hume, 1967, p. 252).

با تأمل در همین جمله هیوم، مشخص می‌شود که هیوم به هیچ‌وجه درصدد بیان این امر نیست که «من» یا «خود» یکی از این حالات ذهنی است، بلکه از نظر وی «خود» یا «من» نه یک جوهر مستقل، بلکه امری برآمده از تداعی‌های این حالات ذهنی درهم‌تنیده است. به عبارت دیگر «خود» یا «من» چیزی نیست مگر زنجیره‌ای به هم پیوسته از حالات ذهنی که تصویری از یک هویت واحد را در طول زمان ایجاد می‌کنند. این همان تفسیر مشهور هیوم از «خود» است که از آن با نام نظریه تجمیعی ذهن یا نظریه دسته‌ای ذهن (Bundle theory of mind) یاد می‌شود (Biro, 2005, p. 49).

لذا براساس آنچه گفته شد، بهتر است نظریات در مورد خودآگاهی را به دو دسته نظریات جوهرانگار و نظریات غیرجوهرانگار تقسیم کنیم و اگر اصراری هم بر تقسیم آن‌ها به اگومحور و غیراگومحور وجود دارد، نباید خودآگاهی غیراگومحور را وصف یک حالت ذهنی دانست، بلکه بهتر است آن را و وصف «خود» یا «من» برآمده از زنجیره‌ای از حالات ذهنی بدانیم.

۲-۳. ابهام در تفسیر چیستی خودآگاهی تأملی

براساس دیدگاه کرویچ یک دسته از نظریات خودآگاهی نظریاتی هستند که وی از آن‌ها با نام نظریات تأملی در مقابل نظریات پیشاتأملی یاد می‌کند، اما تفسیری که وی از نظریات تأملی ارائه می‌دهد تصویر دقیق و کاملی نیست. وی برای تبیین چیستی نظریات تأملی از نظریات مرتبه بالاتر آگاهی استفاده می‌کند. همان‌طور که پیشتر نیز اشاره شد، این دسته از نظریات در فلسفه ذهن و علوم شناختی اصولاً برای بیان تمایز بین دو حالت ذهنی آگاهانه و غیرآگاهانه ارائه شده‌اند (Gennaro, 2004, 1-2). براساس نظریات مرتبه بالاتر آگاهی، حالت ذهنی آگاهانه حالتی

است که متعلق یک آگاهی مرتبه بالاتر قرار گیرد. به عبارت دیگر زمانی یک حالت ذهنی آگاهانه تلقی می‌شود که خود این حالت ذهنی متعلق یک حالت ذهنی دیگر قرار گیرد؛ مثلاً وقتی ما به یک درخت نگاه می‌کنیم در اینجا یک حالت ذهنی داریم که متعلق آن درخت است یا درخت به واسطه یک حالت ذهنی نمایانده می‌شود، اما این حالت ذهنی ممکن است آگاهانه یا ناآگاهانه باشد. ممکن است ما برای ساعت‌ها به یک درخت نگاه کنیم، اما نسبت به این حالت ذهنی خود ناآگاه باشیم. زمانی این حالت ذهنی تبدیل به یک حالت ذهنی آگاهانه می‌شود که خود آن متعلق یا ابژه، یک حالت ذهنی دیگر قرار گیرد؛ به این حالت ذهنی دوم، حالت ذهنی مرتبه بالاتر می‌گوییم که الزاماً آگاهانه نیست؛ چون اگر الزاماً آگاهانه باشد، به تسلسل می‌رسیم؛ بنابراین براساس این نظریه حالات ذهنی آگاهانه حاصل ارتباط خاص دو حالت ذهنی ناآگاه است؛ به این شکل که یکی از آن‌ها متوجه دیگری باشد. در این صورت آن حالت ذهنی که متعلق این توجه یا التفات است، حالت ذهنی آگاهانه خواهد بود (Gennaro, 2004, p. 2).

کروچ سعی کرده است از این دیدگاه برای تبیین یک دسته از نظریات در حوزه خودآگاهی استفاده کند؛ یعنی نظریاتی در حوزه خودآگاهی که از آن‌ها با نظریات تأملی یاد می‌شود، اما در تبیین وی مشخص نیست که چگونه نظریات مرتبه بالاتر که اصولاً برای تمایز حالت ذهنی آگاهانه از حالت ذهنی ناآگاهانه ارائه شده‌اند می‌توانند به عنوان تبیینی برای نظریات خودآگاهی لحاظ شوند. این مشکل زمانی بیشتر خود را نشان می‌دهد که ما با نظریات اگومحور تأملی در مورد خودآگاهی مواجه هستیم. این بدین معناست که شاید بتوان نظریات مرتبه بالاتر آگاهی را به عنوان تبیینی برای خودآگاهی غیراگومحور پذیرفت، اما به هیچ وجه نمی‌توان خودآگاهی اگومحور تأملی را با این دسته از نظریات تبیین کرد؛ لذا در مجموع نظریات اگومحور تأملی در تفسیر کروچ تبیین درستی پیدا نمی‌کنند و به همین واسطه نقدهایی که وی بر این دسته از نظریات نیز وارد می‌کند، نقدهای درستی نیست.

۲-۴. عدم توجه به نسبت خودآگاهی با مباحث دیگر

یکی از ضعف‌هایی که در تقسیمات ارائه شده از نظریات خودآگاهی به وسیله کروچ مشاهده می‌شود، عدم توجه وی به نسبت خودآگاهی با مباحث دیگر است که خود این رابطه باعث به وجود آمدن تقسیمات جزئی‌تری در نظریات خودآگاهی می‌شود و عدم توجه به آن مانع از درک دقیق از نظریات مطرح در حوزه خودآگاهی است. به عنوان مثال یکی از مهم‌ترین مباحث صورت گرفته در حوزه خودآگاهی نسبت خودآگاهی با بدنمندی است؛ این که آیا اصولاً خود و به تبع آن خودآگاهی ذاتاً امری بدنمند است یا خیر، یکی از مباحث کلیدی در حوزه خودآگاهی است؛ به طور مثال

هوسرل به‌عنوان بنیانگذار پدیدارشناسی «خود» یا آگوی استعلایی را ذاتاً امری بدنمند نمی‌داند، بلکه از نظر وی بدن امری است که در میدان یا حوزه آگاهی آگوی استعلایی تقویم می‌یابد. به عبارت دیگر مواجهه این آگوی استعلایی با خود ذاتاً مواجهه‌ای بدنمند نیست، بلکه بدنمندی اولین مرحله از تقویم جهان و دیگری در حوزه آگوی استعلایی و لازمه مواجهه آگو با این جهان تقویم شده به منزله جهان طبیعی است (هوسرل، ۱۳۸۶، ص ۱۵۱-۱۵۲)، اما نزد مرلوپونتی به‌عنوان یکی از شاگردان مکتب هوسرل بدنمندی جزء لاینفک خودآگاهی است؛ زیرا از نظر او ذهن به‌عنوان منشأ آگاهی ذاتاً بدنمند است (Merleau Ponty, 1964, p. 3).

از جمله مباحث دیگر در مبحث خودآگاهی که باعث شکل‌گیری اختلاف نظر جدی در این حوزه است، بحث نسبت خودآگاهی با آگاهی به‌غیر است. سؤال مطرح شده در این حوزه این است که آیا خودآگاهی، امری مستقل از آگاهی به‌غیر است یا اصولاً خودآگاهی در ارتباط با غیر شکل گرفته و تکامل می‌یابد. از این منظر می‌توان نظریات خودآگاهی را به دو دسته کاملاً مجزا تقسیم کرد. الف) نظریاتی که خودآگاهی را امری مستقل از دیگر آگاهی و مقدم بر هرگونه آگاهی به‌غیر می‌دانند که عموماً این دیدگاه ذیل نظریات ایستای خودآگاهی قرار می‌گیرد که به‌عنوان مثال دیدگاه ابن‌سینا و دکارت را می‌توان ذیل این نظریات قرار داد. ابن‌سینا به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین قائلین این دیدگاه بر این عقیده است که نفس انسانی به‌عنوان امری مجرد از بدن از بدو تولد واجد خودآگاهی است و علم به اشیاء خارجی و جهان پیرامون، نقشی در تکامل یا تغییر در خودآگاهی ندارد. این خودآگاهی، عین وجود موجود آگاه و از آن انفکاک‌ناپذیر است (ابن‌سینا، ۱۴۰۴ الف، ص ۱۶۱). ب) نظریاتی که خودآگاهی را متضایف آگاهی به‌غیر دانسته و فرض تحقق خودآگاهی بدون وجود غیر را امری غیرمعقول می‌دانند. براساس این دیدگاه ارتباط با غیر و جهان پیرامون، نقش اساسی در تحقق و تکامل خودآگاهی دارد و فرض تحقق خودآگاهی بدون آگاهی به‌غیر، فرض قابل قبولی نیست. هرچند برخی از قائلین این دیدگاه، وجود نوعی خودآگاهی حداقلی را بدون آگاهی به‌غیر می‌پذیرند، اما تکامل خودآگاهی را منوط به آگاهی به‌غیر می‌دانند. از آنجا که قائلین این دیدگاه عموماً خودآگاهی را امری رو به تکامل می‌دانند، لذا این دسته از نظریات ذیل عنوان کلی‌تر نظریات پویای خودآگاهی جای می‌گیرند که پیشتر به آن‌ها اشاره شد.

۳. ارائه یک دسته‌بندی پیشنهادی

پس از بیان دسته‌بندی ارائه شده از سوی کروچ در مورد نظریات خودآگاهی و بیان کاستی‌ها و نقاط ضعف آن، در انتها سعی خواهیم کرد یک دسته‌بندی پیشنهادی را برای نظریات خودآگاهی

ارائه دهیم. در این دسته‌بندی پیشنهادی ابتدا نظریات موجود در مورد خودآگاهی را به دو دسته ایستا و پویا تقسیم می‌کنیم؛ یعنی نظریاتی که خودآگاهی را امری ایستا و ثابت می‌دانند و نظریاتی که خودآگاهی را امری پویا و رو به تکامل در نظر می‌گیرند. حسن این کار این است که می‌توان نظریاتی مثل نظریات پیشاتأملی و تأملی یا نظریاتی که بر نسبت خودآگاهی و بدنمندی یا رابطه خودآگاهی با آگاهی به غیر تأکید دارند را ذیل دیدگاه‌های پویا، به خودآگاهی طبقه‌بندی کرد و آن‌ها را به‌عنوان مراحل از خودآگاهی پویا در نظر گرفت. از طرف دیگر با توجه به دو دیدگاه متفاوت که در مورد حقیقت «خود» یا «من» وجود دارد می‌توان نظریات خودآگاهی را به دو دسته جوهرانگار و غیرجوهرانگار تقسیم کرد؛ زیرا همان‌طور که گفته شد قول به وجود نظریات خودآگاهی غیراگومحور آن هم به این معنا که خودآگاهی در این دسته از نظریات وصف یک حالت ذهنی تلقی شود خالی از مسامحه نیست و دارای اشکالاتی است که پیش از این بدان اشاره شد. در این صورت ما با چهار دسته از نظریات در مورد خودآگاهی مواجه خواهیم بود:

الف) نظریات ایستای جوهرانگار؛

ب) نظریات ایستای غیرجوهرانگار؛

ج) نظریات پویای جوهرانگار؛

د) نظریات پویای غیرجوهرانگار.

از جمله نظریات ایستای جوهرانگار می‌توان به نظریه دکارت و ابن‌سینا در مورد خودآگاهی اشاره کرد؛ زیرا همان‌گونه که پیش از این نیز اشاره شد، هم ابن‌سینا و هم دکارت حقیقت خود را جوهری مجرد و مستقل از بدن می‌دانند که در ذات آن هیچ تغییر و تحولی راه ندارد. ابن‌سینا نفس انسانی را که حقیقت «خود» وابسته به آن است، امری ذاتاً مجرد می‌داند که صرفاً در مقام فعل وابسته به بدن و اندام بدنی است (ابن‌سینا، ۱۴۰۴ ب، ص ۱۹۶ و ۲۰۲) و به‌عنوان امری مجرد، حرکت در ذات آن راه ندارد. ابن‌سینا حتی پا را از این نیز فراتر نهاده و اصولاً هرگونه حرکت در ذات و جوهر اشیاء را منکر می‌شود (ابن‌سینا، ۱۳۶۴، ص ۲۰۵). دکارت نیز حقیقت من یا خود را جوهری اندیشنده می‌داند که تفکر و اندیشه صفت ذاتی آن است و از این منظر تمایز ذاتی با بدن دارد که وصف ذاتی آن بعد داشتن است (Descartes, 1973, v1, p. 196) و از آنجا که حرکت ذاتاً مختص ماده است لذا در ذات این جوهر اندیشنده حرکت و تکامل راه ندارد.

در مورد نظریات ایستا و غیرجوهرانگار نیز می‌توان به برخی نظریات مشهور در مورد ذهن در فلسفه ذهن معاصر مانند کارکردگرایی و رفتارگرایی اشاره کرد. براساس این نظریه‌ها آنچه برسازنده «من» می‌باشد ذهنی است که این ذهن در کارکردگرایی چیزی جز یک کارکرد نیست که می‌تواند

با چینش‌های فیزیکی متنوع و مختلفی تحقق یابد (مسلین، ۱۳۹۱، ص ۱۹۴-۱۹۵). رفتارگرایی نیز دیدگاهی است که قائل است می‌توان تمام واژگان و گزاره‌های مربوط به ذهن را به واژه‌ها و گزاره‌هایی که توصیف‌کننده رفتار بالقوه یا بالفعل هستند تحویل داد (همان، ۲۶۷)؛ لذا ذهن در این دو دیدگاه مانند بسیاری دیگر از نظریات مطرح در فلسفه ذهن معاصر نه جوهری مستقل از بدن، بلکه کارکرد یا ویژگی برآمده از اندام بدنی است.

در مورد نظریات پویای جوهرانگار در مورد خودآگاهی نیز می‌توان به دیدگاه هگل و ملاصدرا در مورد خودآگاهی اشاره کرد. هگل یکی از اولین فیلسوفان غربی است که نگاهی فرایندی به آگاهی و به تبع آن خودآگاهی دارد. اصولاً فلسفه هگل بیان سیر تکاملی و تحول ذاتی آگاهی است و از نظر وی کل جهان چیزی جز مراحل بالندگی و تکامل این آگاهی نیست (راوچ، ۱۳۸۲، ص ۴۸). این سیر تکاملی که نوعی سیر دیالکتیکی است که ریشه در تضاد درونی موجود در هر مرحله دارد، در نهایت به نوعی آگاهی مطلق و فاقد تضاد درونی می‌انجامد که وی از آن با نام روح مطلق یاد می‌کند. وی مراحل این تحول را در کتاب **پدیدارشناسی روح** به تفصیل بیان کرده است. از نظر هگل آگاهی و به تبع آن ذهن صرفاً شکل ابتدایی و بالقوه‌ای از روح است که بر اثر ضرورت و تحول دیالکتیکی که نتیجه نوعی تضاد درونی است به روح بالفعل یا مطلق منجر می‌شود که در آن همه تضادها رنگ می‌بازد (اردبیلی، ۱۳۹۰، ص ۲۹). وی جوهر جهان را که از سنخ آگاهی است روح می‌نامد که در طول زمان، صور مختلفی به خود گرفته و همه این صور تجلیات این روح هستند (اردبیلی، ۱۳۹۰، ص ۲۷). از نظر هگل خودآگاهی نیز بخشی از مراحل تکاملی آگاهی است و زمانی شکل می‌گیرد که آگاهی خود را ایزه خویش قرار دهد (اردبیلی، ۱۳۹۰، ص ۱۹۲). هگل سپس در کتاب **پدیدارشناسی روح** به بیان سیر تکامل خودآگاهی می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه تضاد درونی به وجود آمده در خودآگاهی، یعنی مواجهه با خودآگاهی دیگر، منجر به نوعی تحول می‌شود و در نهایت این سیر تکاملی و دیالکتیکی طی مراحل مختلف به روح بالفعل یا مطلق ختم می‌شود (هگل، ۱۳۸۶، ص ۱۷۵-۱۹۸).

در سنت فلسفه اسلامی نیز ملاصدرا اولین فیلسوفی است که نگاه فرایندی و تکاملی به خودآگاهی دارد. به عبارت دیگر اگر در سنت فلسفی غرب دیدگاه تکاملی و پویای هگل در مورد خودآگاهی را نقطه مقابل دیدگاه ثابت و ایستای دکارت قرار دهیم، در سنت فلسفه اسلامی نیز دیدگاه پویا و تکاملی ملاصدرا در مورد خودآگاهی در مقابل دیدگاه ایستا و ثابت ابن‌سینا قرار می‌گیرد. ملاصدرا در پرتو اصالت وجود، حقیقت اشیاء را نه در لایه ماهوی، بلکه در لایه عمیق‌تری به نام لایه وجود جستجو کرده و ملاک تشخیص هر شیء را وجود آن شیء می‌داند (ملاصدرا، ۱۹۹۹، ج ۳، ص ۳۲۴)؛ لذا وی حقیقت «من» یا «خود» را در لایه‌ای عمیق‌تر از

نفس و بدن، یعنی لایه وجود فرد جستجو می‌کند. وی سپس در پرتو تشکیک وجود و حرکت جوهری وجود انسان را امری واحد می‌داند که نفس و بدن از مراتب آن امر واحدند (ملاصدرا، ۱۳۶۰، ص ۱۳۵-۱۳۶)؛ بنابراین وی نفس و بدن را نه دو جوهر مجزا و مستقل، بلکه مراتب یک حقیقت واحد می‌داند که به مرور زمان شکل گرفته و تکامل می‌یابد. وی در نظریه مشهور خود یعنی جسمانیة الحدوث بودن نفس انسانی را جوهری ذاتاً مجرد و مستقل از بدن نمی‌داند و بر این نکته تأکید می‌کند که نفس در بدو پیدایش حدوثی جسمانی دارد و به این اعتبار امری متحد با بدن است که به مرور زمان و بر اثر اشتداد وجودی و تکامل جوهری مراتب تکامل را یکی پس از دیگری تا نیل به مرحله تجرد محض طی می‌کند (ملاصدرا، ۱۳۶۰، ص ۱۴۸)؛ لذا در فلسفه ملاصدرا حقیقت «من» یا «خود» و به تبع آن خودآگاهی امری پویا و رو به تکامل است. از جمله نظریات پویای غیرجوهرانگار می‌توان از نظریات داماسیو و راجت که به آن‌ها اشاره شد، یاد کرد.

حال با توجه به تقسیم ذکر شده ما با چهار نوع اصلی از نظریات در مورد خودآگاهی مواجهیم که پیشاتأملی و تأملی به عنوان مراحل متفاوت خودآگاهی در دیدگاه‌های پویا در نظر گرفته خواهند شد و نه صرفاً دو دسته متفاوت از نظریات.

در مجموع می‌توان گفت دسته‌بندی پیشنهادی ارائه شده در مقاله حاضر نسبت به دسته‌بندی ارائه شده به وسیله کروچ حاوی نقاط قوتی است که اهم آن‌ها عبارت‌اند از:

(الف) توجه به یکی از رویکردهای مهم در تفسیر خودآگاهی در علوم شناختی و فلسفه ذهن معاصر یعنی رویکرد پویا به خودآگاهی و تقسیم نظریات خودآگاهی به دو دسته ایستا و پویا که در دسته‌بندی کروچ مغفول مانده بود.

(ب) دوری از ابهام موجود در تقسیم نظریات خودآگاهی به اگومحور و غیراگومحور با جایگزینی آن با تقسیم نظریات خودآگاهی به جوهرانگار و غیرجوهرانگار.

(ج) پرهیز از ابهام موجود در تقسیم نظریات خودآگاهی به تأملی و پیشاتأملی با در نظر گرفتن آن‌ها به عنوان مراحل مختلف سیر تکاملی خودآگاهی.

(د) توجه به نسبت خودآگاهی با مباحث دیگر از جمله بدنمندی و نسبت خودآگاهی با آگاهی به غیر ذیل رویکرد پویا و تکاملی به خودآگاهی.

در انتها لازم به ذکر است هرچند دسته‌بندی پیشنهادی ارائه شده در مقاله حاضر حائز نقاط قوتی نسبت به دسته‌بندی کروچ است، اما هنوز نمی‌توان آن را یک دسته‌بندی کامل و بدون نقص قلمداد کرد و جا برای ارائه دسته‌بندی‌های جدید وجود دارد.

نتیجه

کروچ یکی از معدود کسانی است که سعی می‌کند در آثار خود دسته‌بندی جامعی از نظریات موجود در زمینه خودآگاهی در حوزه علوم شناختی و فلسفه ذهن ارائه دهد. وی نظریات مرتبط با خودآگاهی را ذیل چهار دسته اصلی دسته‌بندی می‌کند: الف) نظریات اگومحور تأملی، ب) نظریات اگومحور پیشاتأملی، ج) نظریات غیراگومحور تأملی و د) نظریات غیراگومحور پیشاتأملی. بنابر آنچه گفته شد این تقسیم از نظریات موجود در مورد خودآگاهی دارای اشکالات چندی است که از جمله آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: ۱. عدم توجه به سیر تکاملی خودآگاهی، ۲. ابهام در تقسیم نظریات خودآگاهی به اگومحور و غیراگومحور، ۳. ابهام در تفسیر چیستی خودآگاهی تأملی و ۴. عدم توجه به نسبت خودآگاهی با مباحث مهم دیگر از جمله آگاهی به غیر و بدنمندی. در نهایت سعی شد تا با ارائه یک دسته‌بندی پیشنهادی جدید، از برخی از اشکالات موجود در تقسیم کروچ اجتناب شود؛ براساس این دسته‌بندی جدید نظریات خودآگاهی در وهله اول به دو دسته نظریات ایستا و پویا و در وهله دوم به دو دسته نظریات جوهرانگار و غیرجوهرانگار تقسیم می‌شوند که بر این اساس در نهایت نظریات مرتبط با خودآگاهی ذیل یکی از این اقسام چهارگانه جای خواهد گرفت: الف) نظریات ایستای جوهرانگار، ب) نظریات ایستای غیرجوهرانگار، ج) نظریات پویای جوهرانگار و د) نظریات پویای غیرجوهرانگار.

منابع و مأخذ

۱. ابن سینا (۱۳۷۵). *الاشارات و التنبيهات*، با شرح خواجه طوسی و شرح از قطب‌الدین رازی، ۳ ج، قم: نشرالبلاغه.
۲. ابن سینا (۱۴۰۴ الف). *التعليقات*، تصحیح و تحقیق عبدالرحمن بدوی، بیروت: مكتبة الاعلام الاسلامي.
۳. ابن سینا (۱۴۰۴ ب). *الشفاء، الطبيعيات*، ج ۲، النفس، با تحقیق سعید زاید، قم: مكتبة آية الله المرعشي.
۴. ابن سینا (۱۳۶۴). *النجاة، طبيعيات*، تصحیح محمدتقی دانش‌پژوه، تهران: دانشگاه تهران.
۵. اردبیلی، محمد مهدی (۱۳۹۰). *آگاهی و خودآگاهی در پدیدارشناسی روح هگل*، تهران: روزبهان.
۶. راوچ، لئو (۱۳۸۲). *فلسفه هگل*، ترجمه عبدالعلی دستغیب، آبادان: پرسش.
۷. مسلین، کیت (۱۳۹۱). *درآمدی به فلسفه ذهن*، ترجمه مهدی ذاکری، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۸. ملاصدرا (۱۳۶۰). *اسرارالآیات و انوارالبینات*، با تحقیق محمد خواجهوی، تهران: انجمن حکمت و فلسفه ایران.
۹. ملاصدرا (۱۹۹۹). *الحكمة المتعالية في الأسفار العقلية الأربعة*، ج ۹، چ ۵، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۰. هگل (۱۳۸۶). *فنومنولوژی روح*، ترجمه زیبا جبلی، تهران: شفیعی.
۱۱. هوسرل (۱۳۸۶). *تأملات دکارتی*، مقدمه‌ای بر پدیده‌شناسی، ترجمه عبدالکریم رشیدیان، تهران: نشر نی.
11. Baker Lynne Rudder (2012). "From Consciousness to Self-Consciousness", *Grazer Philosophische Studien*, 84, 19-38.
12. Biro John (2005). "Hume's New Science of the Mind", In: **Cambridge Companion to Hume**, Ed. David Fate Norton, Cambridge: Cambridge University Press, 33-63.
13. Carruthers, Peter (2004). "HOP Over FOR, HOT Theory", in: *Higher-order theories of consciousness: An Anthology*, Ed. Rocco Gennaro, Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
14. Damasio, A. R., Tiercelin, C., and Larssonneur, C. (1999). **Le Sentiment Même de Soi**, Corps, Émotion, Conscience, Paris, Odile Jacob.
15. Descartes, Rene (1973). *The Philosophical Works of Descartes*, Edited and translated by Elizabeth Halane & G. T. R Ross, 2 vols., London & New York, Cambridge University Press.
16. Dretske, F. (1995). *Naturalizing the Mind*, Cambridge, MA: MIT Press.
17. Dretske, F. (2003), "Experience as Representation", **Philosophical Issues**, 13, **Philosophy of Mind**, 67-82.
18. Frank, M. (2015). **Präreflexives Selbstbewusstsein**, Stuttgart: Reclam
19. Gennaro, Rocco (2004). **Higher-order theories of consciousness: An**

- Overview, In: Higher-order theories of consciousness: An Anthology, Ed. Rocco Gennaro, Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
20. Hume, D. 1967 [1739]. **A Treatise of Human Nature. Being an Attempt to Indroduce the Experimental Method of Reasoning into Moral Subjects**, Oxford: Oxford University Press.
  21. Keromnes Gaelle et la (2019). "Exploring Self-Consciousness From Self- and Other-Image Recognition in the Mirror: Concepts and Evaluation", *Frontiers in Psychology*, **May** 2019, Vol 10.
  22. Kriegel, Uriah (2003a). "Consciousness as Intransitive Self-Consciousness: Two Views and an Argument", **Canadian Journal of Philosophy**, 33: 103-132.
  23. Kreuch, Gerhard (2019). **Self-Feeling, Can Self-Consciousness be Understood as a Self-Feeling**, Switzerland AG: Springer.
  24. Merleau-Ponty Maurice (1964). *The Primacy of Perception and other Essays on Phenomenological Psycholofy, the Philosophy of Art, History and Politics*, Ed. James M Edie, Northwestern University Press.
  25. Morin A. (2006). "Levels of consciousness and self-awareness: A comparison and integration of various neurocognitive views", **Consciousness and cognition**, 15(2), 358-371.
  26. Rochat, Phillipe (2003). "Five levels of self-awareness as they unfold early in life", *Consciousness and Cognition*, 12, 717-731
  27. Rosenthal, D.M. (2009). **Concepts and Definitions of Consciousness**, In: *ncyclopedia of Consciousness*, Ed. William P. Banks, USA, Oxford: Academic Press (Elsevier).
  28. Tye, M. (1995). **Ten Problems of Consciousness**. Cambridge: MA: MIT Press.
  29. Tye, M. (2000). **Color, Consciousness, and Content**. Cambridge: MA: MIT
  30. Tye, M. (2002). "Representationalism and the Transparency of Experience", **Nous**, 36:1, 137-151

